

УДК 343.982.4

Л.С. Тальянчук, завідувач сектору
Вінницького науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

МОЖЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДРОБЛЕНИХ ДОКУМЕНТІВ, ЩО ПОСВІДЧУЮТЬ ОСОБУ ПРИ ПЕРЕТИНІ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

Висвітлено можливості криміналістичного дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України, визначено місце судової технічної експертизи документів серед інших судових експертиз, що призначають під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з підробкою цієї категорії документів.

Ключові слова: документи, що посвідчують особу, перетин державного кордону, реквізити документів, судова технічна експертиза документів, предмет та об'єкт дослідження документів.

Освещены возможности криминалистического исследования документов, удостоверяющих личность при пересечении государственной границы Украины, определено место судебной технической экспертизы документов среди других судебных экспертиз, которые назначаются в ходе расследования криминальных правонарушений, связанных с подделкой этой категории документов.

Article is sanctified to the problem of criminalistics research of documents that certify person at crossing of state boundary of Ukraine. The location of judicial technical examination of documents among other judicial examinations, that is appointed during investigation of the criminal offences related to the imitation of the examined category of documents, is determined.

Специфіка розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з підробленням документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України, спосіб вчинення яких пов'язаний з їх виготовленням, збутом та використанням, зумовлена тим, що встановлення найважливіших обставин таких правопорушень неможливе без проведення судових експертиз і насамперед судово-технічної експертизи документів. Однак упродовж останніх років вчені-криміналісти недостатньо задовольняють вимоги слідчо-судової практики з вирішення актуальних проблем судової експертизи підроблених документів, зокрема тих, що посвідчують особу при перетині державного кордону України. Так, сьогодні актуальними є питання щодо розроблення методики дослідження таких документів і пов'язаного з цим розширення меж експертних знань у галузі технічної експертизи документів, а також накопичення і систематизації раніше одержаних знань.

Метою статті є систематизація інформації щодо завдань судово-технічної експертизи документів, які посвідчують особу при перетині державного кордону України.

Як свідчить слідча і судова практика, всебічність, повнота та об'єктивність вивчення обставин кримінального провадження досягаються великою мірою за допомогою використання знань з криміналістики. Особливу роль при цьому відіграє судово-експертна діяльність.

Науковому вивченню питань порядку призначення та проведення судових експертиз приділяли значну увагу такі вчені, як Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, О.О. Ейсман, В.С. Кузьмічов, Н.П. Яблоков та інші. Особливості проведення судово-технічної експертизи документів (далі — СТЕД) досліджували О.В. Воробей, В.Г. Гончаренко, О.Л. Кобилянський, В.К. Лисиченко, Л.Л. Патик та інші. Водночас питання СТЕД, про які йдеться, потребують додаткового дослідження.

Згідно із Законом України «Про судову експертизу» судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства [1]. Усі види судових експертиз, до яких звертається слідство та суд, у науці прийнято поділяти на дванадцять класів, одне з провідних місць серед яких належить криміналістичній експертизі. Класи поділяють на роди, а ті, у свою чергу, — на види.

Класичною криміналістичною експертизою, яку призначають під час розслідування зазначеної категорії злочинів, вважають СТЕД. Однак можуть призначати й інші види експертиз, зокрема дактилоскопічну, трасологічну, експертизу матеріалів, речовин і виробів тощо.

Термін «технічна експертиза документів» запропонував вчений-криміналіст М.В. Терзієв, поділивши криміналістичне дослідження документів на дві частини: графічну або почеркознавчу і технічну експертизу документів [2, с. 11]. Він обґрунтував такий поділ характером спеціальних знань, необхідних для вирішення питань, які виносять на експертизу. Його позицію підтримали А.І. Вінберг, Г.Ф. Звягіна та інші. Згодом цю думку було викладено у працях Р.С. Белкіна та А.Р. Шляхова.

Як впливає з назви, експертиза покликана досліджувати документи. Загалом документ — це матеріальний об'єкт, на якому тим чи іншим способом зафіксовано інформацію щодо певних фактів. Поняття «документ» поширюється не лише на письмові акти, а й на кіно- та відеодокументи, креслення, схеми, перфокарти, телеграфні та телетайпні стрічки, магнітні стрічки-фотодокументи, кодові тексти ЕОМ, дискети, електронні документи, машинописні та друкарські тексти, які засвідчують будь-який факт, явище, подію. Документи, яким присвячене це дослідження, здебільшого мають паперовий вигляд, хоча є і на пластиковій основі, і з електронним носієм інформації (мікрочіпом).

До предмета криміналістичного дослідження документів, на думку деяких вчених, належать лише такі письмові та машинописні документи, на яких язовими засобами (знаками) закріплено події та факти певної особи [3, с. 191].

На думку В.С. Кузьмічова та Г.І. Прокопенка, криміналістичне дослідження документів — це галузь криміналістики, що вивчає закономірності природи писемності, способи підробки документів, а також розробляє засоби і методи пізнання цих закономірностей з метою розслідування злочинів і запобігання їм [4, с. 138].

Більш розгалужене визначення предмета техніко-криміналістичного дослідження документів надав Р.С. Белкін [5, с. 260]:

1) дослідження:

- відбитків печаток і штампів;
- підписів від імені певних осіб;
- машинописних текстів;

2) встановлення:

- змін у тексті документа;
- змісту документа;
- матеріалу документа.

СТЕД — дослідження документа, яке проводять за постановою органу досудового слідства чи ухвалою суду з метою встановлення способу його виготовлення, наявності у ньому змін і способу їх внесення, слабковидимих чи невидимих текстів та ідентифікації знарядь і матеріалів, які використовували для виготовлення документа чи внесення змін [6, с. 302].

Як слушно зазначає В.Г. Гончаренко, залежно від об'єктів дослідження цей вид експертизи поділяють на два основних види:

- дослідження реквізитів і матеріалів документів;
- дослідження друкарських форм та їх відбитків.

З часом у межах традиційної СТЕД розвиваються нові види експертизи, особливості предмета і об'єктів дослідження яких вказують на їх відносну самостійність, наприклад, дослідження документів, виготовлених за допомогою засобів оперативної поліграфії: копіювально-розмножувальної техніки, принтерів персональних комп'ютерів [7, с. 75]. Такі експертизи широко застосовують для дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України, з метою вирішення питання про вид і спосіб їх підробки.

Предметом СТЕД, що посвідчують особу при перетині державного кордону України, є фактичні дані, пов'язані з їх виготовленням, внесенням у них змін, встановленням змісту, ідентифікацією матеріалів, засобів і виконавців. Зазначені дані встановлюють, застосовуючи спеціальні знання в галузі технічного дослідження документів [3, с. 195; 6, с. 18].

Об'єктом дослідження СТЕД може бути як документ у цілому (наприклад, при встановленні способу його виготовлення, ідентифікації цілого за його частинами тощо), так і його окремі елементи: реквізити, матеріали (під реквізитом розуміють сукупність елементів і встановлених умов оформлення тих чи інших документів, відсутність чи порушення яких позбавляє документ юридичної сили).

Відтак об'єкти судово-технічної експертизи документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України, також поділяють на дві групи:

- власне документи, що посвідчують особу при перетині державного кордону України: паспорт громадянина України для виїзду за кордон, проїзний документ дитини, дипломатичний паспорт, службовий паспорт, посвідчення особи моряка, посвідчення члена екіпажа, посвідчення особи на повернення в Україну, посвідчення біженця для виїзду за кордон, посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон, а також паспорти та інші проїзні документи іноземних громадян;
- реквізити та матеріали зазначених документів.

Крім того, К.М. Ковальов, О.О. Давидова, В.В. Коваленко, Т.В. Тимофєєва до

об'єктів СТЕД відносять [8, с. 5]:

- слідоутворюючі поверхні засобів письма та інших технічних засобів (наприклад, друкарських форм, печаток, штампів тощо), за допомогою яких виготовляють документи та їх реквізити на певних матеріальних носіях;
- зміст паспортів (наприклад, текст, підписи, відбитки печаток, штампів тощо);
- матеріал, з якого виготовлено документи (наприклад, папір, речовини, клеї тощо);
- залишки речовин, за допомогою яких вносили зміни у документ, тощо.

З огляду на зазначене щодо документів цієї категорії можна виокремити види досліджень:

- повністю підроблених документів (дослідження бланків);
- частково підроблених документів;
- документів, виконаних на друкованих пристроях;
- відбитків печаток і штампів.

Завдання СТЕД поділяють на ідентифікаційні, діагностичні та класифікаційні [6, с. 27].

Ідентифікаційні завдання передбачають ототожнення:

- технічних засобів, які використовують для виготовлення документа або його частин (принтери, печатки, штампи та інші пристрої, що використовують для нанесення зображення у таких документах);
- матеріалів, які використовували для виготовлення документа (папір, фарба тощо);
- цілого за частинами.

Діагностичні завдання передбачають встановлення:

- способу виготовлення документа, факту і способу зміни початкового змісту;
- початкового змісту документа;
- давності виготовлення документа.

До класифікаційних завдань належить встановлення класу, типу, марки копіювально-множильного апарата, матеріалу документа та вирішення інших завдань, що виникають під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних з підробкою та використанням підроблених документів.

Щодо обсягів завдань, які вирішують у межах СТЕД, доцільно навести розгалуженіший їх перелік.

Так, завданнями експертизи реквізитів і матеріалів документів є встановлення на основі використання спеціальних знань у галузі техніко-криміналістичного дослідження документів фактичних даних, пов'язаних із виготовленням документів, а також з ототожненням використаних для їх виготовлення матеріалів і засобів [7, с. 75]. Тобто, вивчаючи документи, що посвідчують особу при перетині державного кордону України, а також матеріали і технічні засоби, за допомогою яких їх виготовляють, у межах техніко-криміналістичної експертизи реквізитів і матеріалів документів можна встановити:

- спосіб зміни рукописних реквізитів документів (за їх наявності);
- початковий зміст текстів у цих документах;
- послідовність виконання реквізитів;
- групову належність матеріалів і технічних засобів, які використовували під час виготовлення певного документа.

Експертизу друкарських засобів (друкарських форм, засвідчувальних знаків (печаток, штампів, штемпелів), друкувальних засобів) та їх відбитків (документів, виготовлених друкарським способом (паперових грошей тощо), бланків документів, відбитків засвідчувальних знаків (печаток, штампів тощо)) призначають для перевірки дійсності бланків документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України, або нанесених на їх сторінки відбитків печаток і штампів [9, с. 177—178].

Завданнями експертизи друкарських засобів та їх відбитків є встановлення [7, с. 86—86]:

- способу відтворення зображень (відбитків) у документах;
- способу виготовлення друкарських засобів;
- змін у друкувальних засобах та їх відбитках;
- виду друкувальної форми, за допомогою якої виготовлено відбитки устаткування, які використовували для виготовлення друкувальних засобів та їх відбитків;
- часу виготовлення друкувальних засобів та їх відбитків;
- осіб, які виготовили друкувальні засоби (печатки, штампи) та їх відбитки.

Отже, до завдань СТЕД, що посвідчують особу при перетині державного кордону України, належать [10, с. 130—133]:

- визначення метричних, геометричних, колірних характеристик документа (графічних зображень);
- вивчення тексту документа з метою виявлення можливих помилок (порушення правил орфографії, граматики, пунктуації, використання нестандартних шрифтів тощо);
- визначення матеріалів, з яких виготовлено документ, та їх властивостей;
- вивчення поверхні лицьового та зворотного боків документа з метою виявлення підчищення, травлення та інших змін змісту справжнього документа;
- встановлення наявності спеціальних засобів захисту, якості та способу поліграфічного відтворення елементів, а також їх відповідності (за зовнішнім виглядом, формою та змістом) елементам справжніх документів;
- встановлення різновиду та конструктивних особливостей пристроїв, які застосовували під час виготовлення документів, а також їх ідентифікація за слідами відображення;
- встановлення мікрохарактеристик паперу (складу паперу за волокном і його компонентами: клейові, фарбувальні речовини, наповнювачі та інші складові) та його макрохарактеристик (маси, товщини, щільності, ступеня проклеювання, міцності на розрив, гладкості, засміченості, світлопроникності, кольору та білизни, характеру просвіту, кольору люмінесценції в ультрафіолетових променях, відсотка зольності);
- встановлення кольору, відтінків, морфології та адгезії фарб, а також їх захисних властивостей (метамерія, флуоресценція, біофлуоресценція, реакція на певні розчинники, «крапчастий» ефект тощо);
- встановлення захисних властивостей допоміжних матеріалів (за їх наявності).

СТЕД, встановлюючи факт виготовлення підроблених документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України, допомагає встановити безпосередній об'єкт і предмет злочину, а знання слідчими та судом сучасних її можливостей сприяє повнішому її використанню та дозволяє правильно оцінити повноту, достовірність та аргументованість висновків експерта.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про судову експертизу» : станом на 24 груд. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.-ua/laws/show/4038-12>.
2. Терзиев Н.В. Криминалистическое исследование документов : учеб. пособ. / Н.В. Терзиев. — М., 1966. — 41 с.
3. Криміналістика : підручник / [Біленчук П.Д., Лисиченко В.К., Клименко Н.І. та ін.] ; за ред. П.Д. Біленчука. — [2-ге вид., випр. і доп.]. — К. : Атака, 2001. — 544 с.
4. Кузьмічов В.С. Криміналістика : навч. посіб. / В.С. Кузьмічов, Г.І. Прокопенко ; за заг. ред. В.Г. Гончаренка, Є.М. Моїсєєва. — К. : Юрінком Інтер, 2001. — 368 с.
5. Криминалистика : в 2 т. / [под ред. проф. Р.С. Белкина, проф. И.М. Лузгина]. — Т. 1. — М. : Акад. МВД СССР, 1978. — 384 с.
6. Воробей О.В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. / Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. — К. : Центр навч. л-р, 2008. — 304 с.
7. Експертизи в судовій практиці / [за заг. ред. В.Г. Гончаренка]. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 388 с.
8. Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / [укл. Ковальов К.М., Давидова О.О., Коваленко В.В., Тимофєєва Т.В.]. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. — 34 с.
9. Судебные экспертизы (Возможности, подготовка материалов, назначение, оценка). — К. : РИО МВД УССР, 1981. — 412 с.
10. Кобилянський О.Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Кобилянський Олег Леонідович. — К., 2007. — 255 с.